

УДК 378.1

Вікторія Тушева

АКСІОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

У статті розглянуто деякі ціннісні пріоритети сучасного вчителя-дослідника. Доведено, що педагогічні цінності скеровують його діяльність і визначають ціннісні орієнтації.

Ключові слова: науково-дослідницька культура, цінності, педагогічні цінності, аксіологічний компонент, освіта, вчитель, вихованець.

Необхідність формування науково-дослідницької культури майбутніх вчителів зумовлена зростаючими вимогами до рівня загальнонаукової, професійної, соціально-педагогічної, спеціальної підготовки випускників-вчителів, зміною освітніх парадигм, які фіксують перехід від масово-репродуктивних форм і методів викладання до індивідуально-творчих; підготовкою майбутніх фахівців до професійного, компетентного входження до ринку праці, потребами у постійній професійній самоосвіті і самовихованні.

Виявлення й оцінка ціннісних пріоритетів сучасного вчителя-дослідника, розвиток його аксіосфери, аксіологізація професійно-педагогічної діяльності, специфіка ціннісних орієнтацій в умовах професійної підготовки студентів, визначення цінностей науково-дослідницької та педагогічної діяльності – це питання, що актуалізуються у вивченні аксіологічного компоненту науково-дослідницької культури майбутнього фахівця-освітянина, висвітлення яких дозволяє розкрити сутність цієї складової.

Мета нашої роботи – дослідити проблему підвищення професійної підготовки майбутніх вчителів. Завдання – розкрити теоретичні основи формування науково-дослідницької культури майбутніх вчителів, зокрема, її аксіологічний компонент.

Висвітленням окремих аспектів професійної підготовки вчителя займалися такі вчені як А. М. Алексюк, І. М. Богданова, С. Я. Батишев, В. М. Гриньова, В. І. Євдокимов, М. Б. Євтух, І. А. Зязюн, І. Ф. Ісаєв, В. Г. Кремень, З. Н. Курлянд, Н. Г. Ничкало, О. М. Пехота, І. П. Підласий, І. Ф. Прокопенко, З. І. Равкін, О. П. Рудницька, Ю. В. Сенько, В. А. Семиченко, В. В. Серіков, С. О. Сисоєва, А. І. Щербаков та ін. Проблеми загальнонаукової підготовки студентів розглядалися в роботах В. П. Андрущенко, Ю. К. Бабанського, Г. О. Балла, О. В. Бережнкової, В. К. Буряка, М. Г. Герасимова, С. У. Гончаренко, В. І. Загвязинського,

І. А. Зимньої, М. О. Князян, В. В. Краєвського, В. А. Кушніра, О. М. Микитюка, О. М. Новикова, В. М. Полонського, В. А. Семиченко та ін. Питаннями стосовно педагогічної аксіології займалися такі вчені як Н. О. Асташова, М. В. Богусловський, В. Г. Вершловський, І. Ф. Ісаєв, Б. Т. Лихачов, М. Д. Нікандров З. І. Равкін, Є. М. Шиянов та інші.

Проте питання, що розкривають теоретичні основи формування і розвитку науково-дослідницької культури майбутніх вчителів, зокрема її аксіологічний компонент, сьогодні залишаються недостатньо вивченими. Розглянемо цей аспект докладніше.

У своєму дослідженні ми розглядаємо науково-дослідницьку культуру майбутнього вчителя як якість особистості, цілісну, інтегральну характеристику особистості, котра володіє фундаментальним, загальнонауковим, методологічним знанням, системою ціннісних орієнтацій; сукупністю професійно важливих якостей, що забезпечують творчий розвиток і самовдосконалення у навчально-дослідницькій діяльності.

З метою розкриття аксіологічного компоненту науково-дослідницької культури студентів вищої педагогічної школи ми звертаємось до поняття «цінності», яке трактується вченими як: соціальне й культурне значення певних об'єктів і явищ, що відсилають до світу належного, цільового, смислової основи, Абсолюту (Л. М. Архангельський, В. А. Василенко, О. Г. Дробницький, О. М. Сичивиця, П. І. Смирнов); позитивна значущість або функція явищ у діяльності людини (П. В. Алексєєв, С. Ф. Анісімов, А. Є. Войськобойников, А. М. Коршунов, І. С. Нарський, А. В. Панін, С. І. Попов, Л. М. Столович); предмети, явища і їх властивості, що виступають як засоби задоволення потреб і інтересів особистості й суспільства (В. Брожек, В. М. Сагатовський, В. П. Тугарінов, Б. А. Чагін); суб'єктно-об'єктні відносини, які відображають оцінні дії суб'єкта (В. Г. Алексєєва, С. Ф. Анісімов, Г. П. Вижлецов, Е. В. Диміна, Г. П. Здравомислов, І. Т. Фролов); внутрішній орієнтир діяльності людини (М. С. Каган); кінцеві засади цілепокладання (Н. С. Злобін, Л. О. Мікешина, М. А. Розов).

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу наукового фонду з питання, що вивчається, можна констатувати, що на сьогоднішній день відбувається істотне розширення й поглиблення аксіологічної проблематики, викристалізовується тенденція узагальнення поняття цінності. Якщо на ранніх етапах розробки аксіологічної проблематики статус цінностей мали етичні й естетичні феномени, цінності розглядалися здебільшого як значущість будь-якого об'єкта, то у сучасній трактовці дане поняття вживається як «параметр цілепокладальної системи, що здійснює процедури оцінки й вибору» [1, с. 67].

У контексті нашої наукової концепції вважаємо за необхідне наголосити, що аксіологічний компонент науково-дослідницької культури

репрезентований цінностями, що скеровують діяльність вчителя-дослідника, поєднуючи науково-дослідницькі та педагогічні орієнтири і забезпечують ефективне функціонування даної культури. Науково-дослідницькі цінності розглядаються в якості нормативно-оцінних феноменів, що спрямовують пошукову, дослідницьку діяльність фахівця, впливаючи на його аксіологічну позицію дослідника, і визначають наукові пріоритети дослідника.

Зупинимось на аспекті, пов'язаному з педагогічними цінностями і розглянемо його більш докладніше.

Існуючий континуум цінностей у сфері сучасної освіти представлений такими напрямками:

по-перше, це цінності – загальнолюдські та національні, що актуалізуються у процесі навчальної діяльності, на які має орієнтуватись сфера освіти. У цьому сенсі аксіологічні орієнтири сконцентровані у системі моральних норм і слугують моральною засадою поведінки вихованців, виражаючи соціальні, правові та моральні імперативи суспільства;

по-друге, це цінності пов'язані власне із предметно-педагогічним аспектом, які скеровують професійно-педагогічну діяльність, відображаючи ідеал вчителя, вихователя, освітянина.

по-третьє, це цінності – «предметні» та «суб'єктивні», що позначаються на стратегії розвитку освіти і представляють фундаментальну науково-практичну засаду освіти.

З точки зору З. І. Равкіна [2, с. 18] будь-яка стратегія, що визначає шляхи формування суспільних явищ та процесів, їх поглиблення та удосконалення, імпліцитно включає критерії та параметри аксіологічного плану, прогностичного характеру, як і ті, що відображають історичний досвід з необхідними поправками на сучасність. При цьому духовні цінності завжди виступають в якості близької або віддаленої мети (ідеалу), досягнення якої прагне як суспільство, так і окремі особистості.

Проблема цінностей освіти висвітлюється у наукових концепціях К. О. Абульханової-Славської, В. П. Зінченка, Н. Д. Никандрова, З. І. Равкіна, які наголошують, що вплітання загальнолюдських цінностей у палітру цінностей педагогічних та оволодіння ними створює ту основу, на якій розробляється зміст педагогічної освіти. Вчені розглядають цінності як мету, умову та засаду розвитку освіти в цілому, що утворюють фундамент педагогічної системи. У цьому аспекті освіта виступає джерелом створення у підростаючого покоління реальних уявлень про загальнолюдські цінності та ідеали, реальні цінності життя та норми суспільства. Як наголошує В. П. Зінченко [3, с. 21] необхідно надати кожному учню можливість «зіткнення із унікальними ціннісними опорами» у процесі освіти, і чим глибше процес залучення до цінностей, тим повніше освіта вводить дитину в інший світ: знань, діяльності, почуттів. Вчений звертає увагу на те, що

головним суб'єктом цінностей, цілей та шляхів їх досягнення у сучасних умовах стає освіта. Стикаючись з різноманітним світом цінностей, система освіти змушена трансформувати їх, поглиблювати, ставити цілі та пропонувати засоби освітньої діяльності.

Для вчителя-дослідника важливе розуміння того, що освіта виступає суб'єктом цінностей, виконуючи цілий ряд функцій, а її ціннісні основи виражаються, насамперед, в інтеріоризації цінностей учіння. Оцінюючи освітні процеси крізь призму певних наукових підходів, парадигм, дослідник вибудовуватиме власну схему навчально-виховних дій, які сприятимуть найбільш ефективному функціонуванню тієї чи іншої педагогічної системи (системи виховання, системи навчання, системи педагогічної діяльності і таке інше).

Своє бачення педагогічних цінностей надає Г. А. Балл [4, с. 42], який виокремлює норми, що належать засвоєнню з боку учня (тобто норми навчальної діяльності), і норми, які регулюють сам процес засвоєння (тобто норми педагогічної діяльності). Вчений звертається до поняття норми навчальної діяльності, що охоплюють знання, які мають засвоїти вихованці у рамках загальної або професійної освіти, уміння, якими вони мають оволодіти, вимоги моралі, якими вони повинні керуватись. Науковець зазначає, що для реалізації педагогічних цілей, стимулювання розвитку особистості, необхідне використання норм різних типів, за допомогою яких регулюється діяльність вихованців. Шляхом зіставлення норм із показниками, що характеризують процес та результати цієї діяльності, формується оцінка її успішності. Г. А. Балл доводить, що норми навчальної діяльності, котрі обумовлюють розвиток та становлення творчої особистості їх усвідомлення з боку учня на такому рівні, який забезпечує практичне володіння певним способом дії, що відповідає засвоєному поняттю, набувають значущості і тому розглядаються як цінність [4, с. 45].

Розглядаючи педагогічні цінності як такі, що поєднують норми навчальної та педагогічної діяльності, слід наголосити, що вчитель-дослідник веде пошукову діяльність щодо навчально-виховних стратегій, які впливатимуть на засвоєння учнями необхідним норм навчальної діяльності, виконання яких є показниками розвиненості їх «базової культури» (О. О. Газман). Орієнтуючись на педагогічні цінності, дослідник установлює залежності між педагогічними впливами та їх результатами.

Як здатність людини «переживати цінність життя, задовольнятися нею», «переживати цінність життєвих проявів своєї особистості» [5, с. 73] трактує поняття цінність К. О. Абульханова-Славська, підводячи тим самим до розуміння цінностей у широкому аспекті як сенсу життя. Таке тлумачення цінностей має неабияке значення для дослідника, оскільки дозволяє розглядати усі прояви пізнавальної, дослідницької, творчої, інтелектуальної діяльності як самоцінність, спосіб самовираження,

самовтілення, самостворення і в кінцевому підсумку сенс життя.

Питання щодо цінностей педагогічної діяльності, яке стимулюється дослідженнями, що ведуться у галузі філософії та загальній педагогіці, знайшло своє відображення в роботах І. Ф. Ісаєва, Б. Т. Лихачова, В. О. Сластьоніна, В. Е. Тамаріна, Г. І. Чижакової, Є. Н. Шиянова, Н. Є. Щуркової. Вивченням виховних цінностей, що актуалізуються у педагогічному процесі і впливають на особистісний розвиток дитини, займалися такі вчені як Б. Т. Лихачов та Н. Є. Щуркова. Сутність виховних цінностей Б. Т. Лихачов [6, с. 6] вбачає у створенні ідеалу вихователя, осмисленні сучасних уявлень про призначення вчителя-вихователя. У цьому аспекті важливе значення набуває твердження науковця про те, що головною цінністю соціуму, як одного із невичерпних аксіологічних джерел, є вчитель, який виступає в якості творця виховних цінностей. Методологічною тезою Н. Є. Щуркової [7, с. 14] є твердження: виховання це процес входження в культуру. Таке входження є багатотрудним процесом присвоєння цінностей через надзвичайно складні духовні зусилля кожної дитини, і чим складніше ціннісне коло, тим більш зусиль воно потребує від вихованця. Отже, можна констатувати, що як педагогічну цінність слід розглядати навчально-виховні системи, які передбачають цілеспрямовані дії з боку вчителя щодо засвоєння культурних цінностей учнями.

Найбільш розробленою, з нашого погляду, є концепція І. Ф. Ісаєва та В. О. Сластьоніна, які під цінностями педагогічної діяльності розуміють ті її особливості, які дозволяють вчителю задовольняти свої матеріальні та духовні потреби і слугують орієнтиром його соціальної та професійної активності, спрямованої на досягнення суспільно значущих гуманістичних цілей [8, с. 92].

В існуванні педагогічних цінностей вчені виділяють дві площини: вертикальну (суспільно-педагогічні, професійно-педагогічні й індивідуально-особистісні) і горизонтальну (цінності-цілі, цінності-засоби, цінності-знання, цінності-відносини, цінності-якості). Така система об'єктивно існуючих цінностей, яка має синкретичний характер, породжує у свідомості майбутнього вчителя особистісну систему ціннісних орієнтацій, яка з одного боку, виступає результатом засвоєння педагогічних цінностей, з другого – впливає на їх формування.

У вивченні професійних цінностей вчителя особливого значення набувають наукові праці Є. Н. Шиянова [9, с. 63]. Науковець групує цінності в залежності від потреб вчителя і їх відповідності обраній професії, виділяючи ті, що пов'язані з утвердженням особистості в суспільстві (соціальному середовищі), задоволенням потреб у спілкуванні, самоудосконаленні, вираженні гуманістичного сенсу діяльності вчителя, самовираженні, утилітарно-прагматичними потребами. Зазначимо, що для майбутнього дослідника провідними професійними

цінностями, на наш погляд, мають стати цінності особистісного зростання й самореалізації, оскільки фахівець тільки в такому разі мотивований до праці внутрішніми стимулами і здатний приймати свою науково-дослідницьку діяльність як спосіб життєдіяльності, «форму життя».

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що педагогічні цінності, з одного боку, регулюють й спрямовують науково-дослідницьку діяльність, з другого – втілюються у ціннісних орієнтаціях вчителя, які у свою чергу відображають його цільову та мотиваційну спрямованість, і представляють світоглядну характеристику фахівця. Педагогічні цінності, визначаючи архітектоніку аксіологічної тканини освітнього простору, виступають як стрижень особистості вчителя, детермінуючи його готовність до науково-педагогічного пошуку, освітньої діяльності відповідно до високих духовних потреб та ідеалів.

Цінності, що позначаються на стратегії освіти, виступають в якості фундаментальної науково-практичної засади освіти. Необхідно відмітити той факт, що гуманізація освіти має бути розглянута як важливий соціально-педагогічний принцип сучасної стратегії системи освіти, що відображає суспільні тенденції у її вибудовуванні та функціонуванні. Сучасна стратегія освіти виражається у принциповій спрямованості змісту та форм навчально-виховного процесу на пріоритет особистісно орієнтованих технологій, основними характеристиками яких є: пріоритет суб'єктно-сміслового навчання, діалогічність, інтенсивність, соціально-ігрова контекстність, міжпредметність, підвищення ролі творчої індивідуальності вчителя і таке інше.

Особливого значення серед аксіологічних орієнтирів майбутнього вчителя-дослідника набуває аксіологічний підхід, який виступає своєрідним «мостом» між теорією і практикою, виконуючи роль механізму зв'язку між практичним та пізнавальним підходами. У центрі аксіологічного мислення знаходиться концепція взаємозалежного, взаємодіючого світу, розвиток якого може здійснюватись тільки на гуманістичних засадах, утвердженні загальнолюдських цінностей. У зв'язку з цим аксіологія розглядається як підґрунття нової філософської освіти і відповідно методології сучасної педагогіки.

У професійній підготовці майбутнього вчителя-дослідника особливе місце мають займати знання педагогічної аксіології, методології, які дають можливість розуміти і усвідомити значення аксіологічного мислення, аксіологічних принципів, аксіологічного підходу у вивченні педагогічних явищ, аксіологічних характеристик педагогічної діяльності.

Звернення до цінностей, що виступають науково-практичною засадою освіти, дозволяє сформулювати такі завдання, які стоять перед дослідником:

– застосування понятійного апарату педагогічної аксіології у науково-педагогічних дослідженнях;

– визначення системи цінностей, яка виступає теоретичною та практичною основою для розробки стратегії освіти;

– виявлення ведучих ідей, теорій, концепцій прогресивного досвіду в галузі освіти, що безпосередньо пов'язані з аксіологічними проблемами, і дають можливість теоретично обґрунтувати власні наукові позиції;

– вивчення і узагальнення педагогічного досвіду і на цій основі визначення нових аксіологічних цілей, створення нових аксіологічних моделей навчально-виховного процесу тощо.

Узагальнюючи вищевикладені положення стосовно аксіологічних орієнтирів у сфері освіти, вважаємо доцільним виокремити такі цінності, які скеровують діяльність вчителя-дослідника, впливають на визначення засобів та способів розв'язання педагогічних проблем і створюють підґрунтя для функціонування науково-дослідницької культури:

- духовні – учень як головна і унікальна педагогічною цінність; учень, який здатний до активної інтелектуальної діяльності, творчості, пізнання, самоосвіти, пошуку нових духовних цінностей і відповідно до них реалізації життєвих цілей, поведінка якого відповідає високим моральним нормам;

- загальнолюдські – сукупний педагогічний досвід людства, відображений у способах педагогічного мислення і педагогічних теоріях; ідеї та концепції, у яких висвітленні гуманістичні цінності освітнього простору і мають відображення аксіологічні моделі та цілі навчально-виховного процесу;

- практичні – способи педагогічної діяльності, педагогічної технології й перевірені практикою освітньо-виховні системи, що спрямовані на створення особистісно орієнтованого та інноваційного освітнього середовища, в якому пріоритетне значення займають ідеї співробітництва, взаємодії, діалогу, соціокультурні принципи щодо реалізації концепції розвиваючої освіти, свободи культурного самовизначення учнів тощо;

- особистісні – це взаємопов'язані діяльнісні та поведінкові якості вчителя як суб'єкта педагогічного процесу; вчитель як створювач виховного процесу, який акумулює вищі духовні цінності, котрий вмотивований до професійного зростання, професійної саморегуляції, професійного самовизначення, що володіє концепцією педагогічного спілкування, педагогічної діяльності;

Узагальнюючи вищевикладене, наголосимо на тому, що цінності, котрі актуалізуються у діяльності вчителя-дослідника, – педагогічні, науково-дослідницькі – приймають вигляд аксіологічних функцій, серед яких пріоритетне значення набуває індивідуальна концепція сенсу науково-дослідницької діяльності, що має вираження не тільки у визначенні тактики та стратегії дослідницьких дій, а й усвідомленні значущості наукового пошуку у професійній діяльності як способу

професійного удосконалення та самовираження. У цьому аспекті науково-дослідницьку культуру майбутнього вчителя необхідно розглядати як цінність, формування якої виступає одним із головних завдань вищої педагогічної школи.

Аксіологічний компонент науково-дослідницької культури майбутнього вчителя відображає норми, критерії, засади, способи оцінювання відповідної діяльності. Висвітлення педагогічних цінностей як складової аксіологічного компоненту дозволяє виділити ті пріоритети, на які має орієнтуватись дослідник у розв'язанні педагогічних проблем.

Обраний нами напрямок дослідження має продовження у вивченні теоретичних аспектів формування науково-дослідницької культури, зокрема, аксіологічного компоненту, в залежності від спеціалізації майбутніх вчителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: Учебное пособие / Л. А. Микешина. – М. : Прогресс – Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. – 464 с.
2. Равкин З. И. Конструктивно-генетическое исследование ценностей образования – одно из направлений развития современной отечественной педагогической теории / Образование: идеалы и ценности (историко-теоретический аспект). – М. : ИТОтП РАО, 1995. – С. 4–72.
3. Зинченко В. П. О целях и ценностях образования / В. П. Зинченко // Педагогика. – 1997. – № 5. – С. 3–16.
4. Балл Г. А. Норма деятельности – категория педагогическая / Г. А. Балл // Педагогика. – 1992. – № 9. – С. 43–48.
5. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
6. Лихачев Б. Т. Введение в теорию и историю воспитательных ценностей (Теоретико-исторический анализ воспитательных ценностей в России в XIX и XX веках) / Б. Т. Лихачев. – Самара, 1997. – 84 с.
7. Воспитание детей в школе: Новые подходы и новые технологии / под ред. Н. Е. Щурковой. – М. : Новая школа, 1998. – 208 с.
8. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя : учебное пособие / И. Ф. Исаев. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 208 с.
9. Шиянов Е. Н. Развитие личности в обучении : учебное пособие / Е. Н. Шиянов, И. Б. Котова. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 288 с.